

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЦІЛІСНИХ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

THEORETICAL PROBLEMS OF RURAL TERRITORIES EXPLORATION AS AN INTEGRAL SOCIO-ECOLOGICAL-ECONOMIC SYSTEMS

Марія ІЛЬІНА,
кандидат соціологічних наук,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України», Київ

Mariya ILYINA,
Cand. Sci. (Soc.),
Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the National Academy
of Sciences of Ukraine», Kyiv

Наявність протягом тривалого часу низки соціальних, екологічних та економічних проблем сільських територій в Україні вказує на потребу в наукових дослідженнях щодо особливостей їх функціонування й розвитку, а також пошуку інноваційних форм господарювання на селі, підвищення якості соціального капіталу та поліпшення екологічної ситуації. Особливої ваги набувають дослідження перспектив розвитку в умовах сільської місцевості окремих видів економічної діяльності, насамперед туризму та рекреації як одного з альтернативних традиційному сільському господарству видів зайнятості селян. Аналіз теоретико-методологічних засад функціонування й розвитку сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем включає огляд та уточнення поняття «сільські території», яке протягом останніх десятиліть зазнало значних трансформацій. Тому на сьогодні можна констатувати факт відсутності єдиного теоретико-методологічного та практичного підходу щодо трактування сутності й принципів функціонування сільських територій як в Україні, так і за її межами. Більшості визначень поняття «сільські території» притаманна спроба охопити якомога більше аспектів їх функціонування, однак розлогість та багаторівневість визначень не гарантує чіткості у формулюванні сутнісних, специфічних ознак сільських територій. Сучасні умови розвитку села вимагають відмови від підходу до оцінювання сільських територій винятково як ресурсної бази агропромислового виробництва на користь концепцій, що поєднують функції соціального розвитку з економічно ефективним багатофункціональним виробництвом та забезпеченням екологічно сприятливого стану сільських територій. Запропоновано під сільськими територіями розуміти економіко-географічний простір, що виник унаслідок перетворення людиною природного ландшафту в комплексне багатофункціональне утворення, основними складовими якого є просторово-ресурсна основа для аграрного виробництва, природне середовище й місце життєдіяльності людських спільнот. Попри різноманіття використовуваних підходів залишається актуальним формування парадигми сталого соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій. Вихідний принцип такої парадигми полягає в тому, що, поряд зі здійснюваним на основі ринкових механізмів управління сільськогосподарським виробництвом, все більшого значення набуває здатність сільських територій до саморегуляції своєї життєдіяльності.

Long-term existence of a number of social, economic, and environmental problems of rural territories in Ukraine stipulates the necessity of researches on features of their functioning and development as well as on searching of innovative business patterns in rural areas, on enhancement of social capital and improvement of the environment. Researches on how certain economic industries work in rural sites are of high importance, and first of all those concerning tourism and recreation being good alternatives to traditional agrarian industry. In the last two decades, the definitions of rural territories were transformed crucially, and analysis of theoretical and methodological principles of functioning and development of rural territories as integral socio-ecological-economic systems incorporates review and clarification of the definition. Nowadays there is no single theoretical-methodological and practical approach to interpret sense and principles of rural territories functioning both in Ukraine and outside. The majority of "rural territories" definitions try to incorporate as many aspects as possible, although comprehensive and multilevel definitions usually do not certainly provide clear vision of essential and specific characteristics of rural territories. Current conditions of rural development require to reject out-of-date approach to regard rural territories exclusively as resource basis for agrarian industry and accept conceptions which combine functions of social development with economically efficient multifunctional production and protection of environmentally sound status of rural territories. It is proposed to consider rural territories as an economic-geographical space that has appeared as a result of anthropogenic transformations of natural landscapes into complex multifunctional formation. Its key elements are spatial-resourceful basis for agrarian industry, natural surrounding, and live space for human society. In spite of diversity of applied approaches, the forming of paradigm of sustainable socio-ecological-economic development of rural territories stays urgent. Starting point for the paradigm is capability of rural territories for self-regulation of its vital functions being accompanied by market-oriented management over agrarian industry gets more and more attention. Taking into consideration higher levels of administration inhere in more complicated management, the tasks on elaboration of the national strategy of rural territories development and realization of unitary policy of the development of rural sites attract attention of economists and decision-makers.

Протягом останніх десятиліть в Україні тривають процеси погіршення соціально-економічних умов життя сільського населення. Майже чверть українських селян отримує доходи нижче прожиткового мінімуму; у сільській місцевості проживає понад половина громадян, які потребують допомоги через складні життєві обставини, та дві третини сімей, що отримують державну соціальну допомогу [1]. Занепад великого аграрного виробництва та економічні трансформації спричинили масове безробіття сільських мешканців; частка неформальної зайнятості в сільському господарстві заледве сягає 65%. Погіршується демографічний склад сільського населення, тривають процеси соціальної деградації. Відсутність належного контролю за природокористуванням призводить до забруднення сільських територій, виснаження земельних ресурсів, втрати ландшафтного різноманіття. Ці та інші соціальні, екологічні, економічні проблеми актуалізують потребу в на-

укових дослідженнях особливостей функціонування і розвитку сільських територій з метою пошуку інноваційних форм господарювання на селі, підвищення якості соціального капіталу та поліпшення екологічної ситуації.

Аналіз теоретико-методологічних засад функціонування та розвитку сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем потребує огляду й уточнення поняття «сільські території». Протягом останніх двох десятиліть у вітчизняній науковій літературі це поняття зазнало глибоких трансформацій, і на даний час можна говорити про відсутність єдиного теоретико-методологічного і практичного підходу до трактування сутності і принципів функціонування сільських територій як в Україні, так і за її межами.

Важливу роль у розробці теоретико-методологічних засад дослідження сільських територій відіграли наукові розробки вчених-економістів та представників школи економічної географії – насамперед у частині розвитку

просторової концепції організації суспільства. Певну вагу мала теорія природно-господарських територіальних систем Г. Швєбса, що описує механізми взаємодії людини і природи в конкретних умовах розміщення територій [2]. Досліджуючи суспільства в межах окремих територій (у т.ч. сільських територіальних утворень), О. Павлов використовує поняття ареалу як природно-історично-соціально-територіального комплексу, «що характеризується матерією (природними, виробничими об'єктами, людиною, похідними її соціальними функціями), часом (фіксацією видимих змін стану матеріальних об'єктів) і простором (територією, на якій відбуваються фіксовані зміни стану матеріальних об'єктів) та соціального ареалу як соціально-культурного заповненого простору, обмеженого певними кордонами або усталеними й ієрархізованими соціальними зв'язками [3, с. 3]. Суттєвий внесок у розробку концепції просторової організації суспільства зробили вітчизняні вчені-економісти Я. Верменич, М. Долішній, Ф. Заставний, Н. Павліха, О. Топчів, О. Шаблій, Г. Швєбс; у вивчення проблем державного управління територіальним розвитком – В. Мамонова, Н. Нижник, А. Чемерис, В. Яцуба.

Разом із тим особливості соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій, теоретико-методологічні засади їх функціонування та механізми управління з огляду на складність і комплексність даної проблематики продовжують представляти вагомий науковий інтерес. Актуальними завданнями залишаються уточнення змісту поняття «сільські території», їхніх функцій та структурно-просторової організації, об'єктів, суб'єктів, мети управління сільськими територіями. Особливої ваги набувають дослідження перспектив розвитку в умовах сільської місцевості окремих видів економічної діяльності – у першу чергу туризму і рекреації як одного з альтернативних традиційному сільському господарству видів зайнятості селян.

Мета дослідження. Дане наукове дослідження присвячене аналізу теоретико-методологічних проблем визначення сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем з метою підвищення ефективності їх функціонування та забезпечення сталого розвитку. Завдання дослідження включають огляд стану наукового опрацювання поняття «сільські території»; формулювання концептуальних засад дослідження сільських територій за теоретико-методологічним, ресурсно-функціональним та управлінським напрямками; удосконалення підходів до наукового дослідження сільських територій; методологічне розроблення функцій життєдіяльності сільських територій. Останній аспект раніше практично не брався до уваги при розробці й ухваленні заходів управління, тому в межах наукового дослідження потребує особливої уваги [3].

За С. Мельником, «сільська територія – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад» [4]. Цієї ж думки дотримується багато інших вчених (напр., П. Шаповал [5]). Сповідуваний ними підхід фактично отожднює сільські території з адміністративними одиницями, що в сучасних умовах виявляється не завжди виправданим.

М. Барановський виокремлює декілька підходів до визначення поняття «сільські території» – адміністративний, виробничий, поселенський, територіальний, комплексний. Узагальнення цих підходів дає авторові підстави констатувати, що «по-перше, сільські території є комплексним утворенням, яке виконує різноманітні функції; по-друге, вони включають території поза межами міських поселень; по-третє, вони включають в себе не лише територію як просторовий базис для розвитку аграрного сектора, а й сільські поселення, сільський соціум та суб'єкти господарювання» [6, с. 1-2]. З урахуванням функцій, які виконують сільські території, М. Барановський виокремлює такі їх підсистеми, як господарську, поселенську, соціальну та працересурсну.

В. Мамонова визначає територію як багатофункціональну соціально-економічну систему, розташовану у просторі та відносно відокремлену від зовнішнього середовища, яка складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються завдяки взаємодії елементів системи. Елементами такої системи можуть виступати органи державної влади та місцевого самоврядування, громада, природні ресурси, підприємства; зв'язки між елементами системи можуть мати характер вертикальних, горизонтальних та зворотніх – як реакція одних елементів на ті чи інші дії інших [7, с. 9]. П. Саблук також визначає сільські території «як складну багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську

систему з властивими їй кількісними, структурними, природними й іншими характеристиками [8, с. 21]. При цьому О. Павлов підкреслює, що сільська територія є не житловим, а соціальним та природним просторовим утворенням, а поселенська мережа є ще одним компонентом сільських територіальних утворень [9, с. 115].

Більшості визначень поняття «сільські території» притаманна спроба охопити якомога більше аспектів їх функціонування, і Т. Гоголь слушно вказує на «складність повного розкриття сутності категорії «сільська територія» в одному визначенні і важливість розгляду цього поняття водночас як елемента територіальної організації, системи розселення та соціальної організації суспільства» [10, с. 4-5]. Наприклад, за В. Славовим та О. Коваленком «сільська територія є економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно й екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь» [11]. Попри розлогість та багаторівневість подібних визначень, їм бракує чіткості у формулюванні сутнісних, специфічних ознак сільських територій, у т.ч. з урахуванням особливостей та потреб розвитку окремих видів діяльності.

У західній економічній науці також часто застосовують багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій, за яким останні складаються з:

- фізичного простору, де до складу поселень та інфраструктури включено частину ландшафтів;
- природного середовища, де домінують такі його елементи, як пасовища, ліси, гори, пустелі;
- поселень із малою щільністю населення (5-10 тис. осіб на 1 км²);
- виробничого простору, де більшість людей працює в сільському господарстві;
- економічної території, де ціна на землю є відносно низькою;
- місцевості, структурі виробництва якої притаманні високі транзакційні витрати, пов'язані зі значними відстанями від великих адміністративних та промислових центрів та незадовільною інфраструктурою [12].

Попри практичну цінність такого синтетичного визначення, його недоліком є нездатність визначити й описати сільські території в умовах, коли тим бракує одного або декількох перелічених елементів чи умов функціонування.

Оглянувши й проаналізувавши ці та інші визначення, для цілей даної науково-дослідної роботи під сільськими територіями розумітимемо економіко-географічний простір, що виник унаслідок перетворення людиною природного ландшафту в комплексне багатофункціональне утворення, основними складовими якого є просторово-ресурсна основа для аграрного виробництва, природне середовище й місце життєдіяльності людських спільнот.

Окрім визначення, розробка засадничих понять щодо сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних просторових систем потребує категоризації поняття «сільські території». О. Павлов, наприклад, рекомендує здійснювати подібну категоризацію за галузевою, поселенською, територіальною, функціональною ознаками, мотивуючи це тим, що «сільські території – це не тільки просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей» [9, с. 114].

Згідно з концепцією просторової організації суспільства, яка зосереджує увагу на вивченні не окремих компонентів системи, а їх сукупності, у просторовому відношенні сільські території мають загальнодержавний, регіональний, районний та низовий рівні, а складові зазначеної системи взаємопов'язані між собою на горизонтальному та вертикальному рівнях. Застосування системного методу, покликаного визначити не лише структуру об'єкта, але і його зв'язки з іншими об'єктами, дозволяє віднести сільські територіальні утворення до систем, яким властиві непередбаченість, відкритість, невірноваженість та нестабільність [3, с. 5-6]. Диференціювати сільські території можна за такими категоріями, як демографічний склад населення, адміністративний та політико-правовий статус, галузева спрямованість місцевої економіки, вид і режим використання території, динаміка розвитку, ступінь складності та ресурсозабезпеченості та інші.

М. Поленкова виокремлює такі складові елементи сільських територій [13]:
1) території, зайняті селами, хуторами, односімейними й іншими житловими утвореннями;

2) тваринницькі та інші виробничі приміщення незалежно від місця їх розташування – у сільському поселенні чи поза його межами;

3) природоохоронні (екологозабезпечуючі), інші лісові насадження включно з лісовими ділянками;

4) відкриті природні та штучні водойми, річки, запаси підземних вод включно з мінеральними джерелами;

5) об'єкти історико-культурної спадщини, представники селянства, які зберігають культурні традиції;

6) сільськогосподарські угіддя, де вирощується продукція рослинництва;

7) соціальна і виробнича інфраструктура, що діє на сільській території і забезпечує потреби її функціонування та розвитку;

8) сільськогосподарські, заготівельні, переробні підприємства різних форм власності, що виробляють продукцію або здійснюють обслуговування підприємств;

9) село як соціально-побутовий осередок, адміністративний і культурний центр.

Разом з тим кожне сільське територіальне утворення здатне виконувати функції загальнонаціонального значення, а саме виробничу, демографічну, соціально-культурну, природоохоронну, оздоровчо-рекреаційну, житлово-комунальну, просторово-комунікаційну, соціального контролю над територією тощо [13]. Запропонована автором структура сільських територій якнайкраще розкриває природну, соціальну й економічну зумовленість розвитку на таких територіях, окрім традиційного сільського господарства й інших видів зайнятості селян – зокрема у сфері туризму та рекреації.

Про зміщення акцентів із застарілого галузевого підходу, який потрактував сільські території винятково як просторову базу для агровиробництва, до концепції їх багатофункціонального розвитку йшлося ще від початку 1990-х рр. [14] – тобто задовго до виникнення та популяризації ідей сталого розвитку. Згідно з концепцією багатофункціональності, сільські території мали отримати додатковий поштовх для розвитку за рахунок розміщення промислових підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та виробництва послуг – у т.ч. туристично-рекреаційних та оздоровчих. Відкритим питанням залишалася структура виробництва сільськогосподарських поселень – особливо з огляду на різноманіття природних, соціальних та економічних умов.

На сьогодні ідеї господарської багатофункціональності сільських територій зазнали суттєвих змін. Натомість зроблено наголос на повсюдній деаграризації сільської економіки (зменшенням в її структурі частки аграрного виробництва) та прискореному розвитку не сільськогосподарських видів діяльності [15]. Пошук альтернативних сільськогосподарському видів діяльності актуалізує проблему збереження ресурсів навколишнього природного середовища, обмеження зростаючого навантаження на сільський ландшафт, посилення природоохоронної функції сільських територіальних утворень.

Для науково-практичного використання поняття «сільські території» важливою є його унормованість – усталеність і закріпленість у законодавстві й регулятивних актах, уніфікованість для цілей адміністративної політики. Єдиним документом, досі не ухваленим, де містилося визначення поняття «сільська територія», є проект Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» від 7 квітня 2005 р. Законопроект визначає територіальну інфраструктуру сільської місцевості чинником, що забезпечує збалансованість соціально-економічного розвитку сільських територій із урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних особливостей і культурних традицій. При цьому зазначається, що сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15-50 відсотків. Залежно від цього показника сільська територія поділяється на «чітко виражену сільську місцевість» (частка сільського населення перевищує 50 %) та просто «сільську місцевість» (показник коливається в межах 15-50 %) [16]. Попри актуальність спроби авторів Закону здійснити нормативний розподіл сільських територій, законопроект бракувало методології визначення частки сільського населення у загальній чисельності мешканців території, що знизило цінність запропонованого підходу й уповільнило подальше законодавче врегулювання поняття.

Більш розширено поняття сільських територій трактують європейські вчені. Організація з економічного розвитку і співробітництва (OECD) як сільські території визначає адміністративні одиниці місцевого рівня з густотою

населення до 150 осіб/км². Для цілей політики Європейського Союзу цей критерій застосовано до адміністративних одиниць вищого рівня, але у поєднанні з показником частки мешканців, що проживають на таких територіях. Таким чином, регіони, де понад 50 % мешканців проживають у населених пунктах із густотою поселення менше 150 осіб/км², визначено сільськими; регіони, в яких в населених пунктах із густотою поселення менше ніж 150 осіб/км² проживають від 15 до 50 % мешканців, є переважно сільськими; а регіони, де в населених пунктах із зазначеною густотою поселення проживають до 15 % мешканців – значною мірою сільськими [17].

Європейська практика регулювання розвитку сільських територій потребує більш детального аналізу, оскільки враховує обмежену здатність ринку розв'язувати соціально-економічні та екологічні проблеми села. Слід погодитися з дослідниками (напр., О. Бородіною), що в Україні поточна система ведення й управління сільським господарством не заохочує ані економічного або соціального розвитку громад, ані збереження екосистем територій, на яких вони проживають [18]. Тому «важливо дослідити, яку інституційну структуру та мотивацію слід створити, щоб сільськогосподарська практика була соціально та екологічно безпечною» [18, с. 61] та суттєво переглянути й обмежити роль ринкових механізмів в управлінні агровиробництвом, які на даний час лише стимулюють соціально й екологічно неприйнятну практику господарювання на селі.

В Європейському Союзі політика сільського розвитку «розглядається як інтегрований (міждисциплінарний) процес, що включає не тільки економічні показники зростання і розвитку аграрного виробництва, але й екологічну безпеку та адаптацію сільських громад до мінливих умов функціонування. Важлива роль відводиться процесам політичного партнерства ... а також розширенню спектра впливу економіки знань на сільський розвиток і можливостей нарощування його потенціалу завдяки новітнім технологічним досягненням» [18, с. 56]. Закладені у таку політику сільського розвитку принципи сталості, що включають підтримку конкурентоспроможності ферм, екологічну безпеку землекористування та економічну диверсифікацію. Слід погодитися з О. Бородіною, що інституціалізація відносин в межах сільських територій має супроводжуватися делегуванням сільським громадам максимального обсягу повноважень. Європейський досвід підтверджує, що децентралізація управління здатна ефективно сприяти забезпеченню належного економічного й соціального рівня життя сільських мешканців та дотримання екологічних вимог.

В межах огляду наукової літератури слід згадати, що автори теоретико-методологічних та нормативних визначень поняття «сільські території» спираються на різноманіття підходів і найчастіше застосовують для цих цілей галузево-територіальний, функціональний і проблемний підходи. Найбільш реактивним у цьому відношенні слід вважати підхід, згідно з яким сільські території розглядаються як просторова база для сільськогосподарського виробництва і функціонування агропромислового комплексу. На думку О. Бородіної, актуальність пошуку механізмів удосконалення інституційної системи управління сільським господарством та сільськими територіями зумовлене не в останню чергу неспроможністю великих агрохолдингів виконувати функції виробництва суспільних благ (освіти, охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища тощо), оскільки основним завданням агровиробників завжди залишатиметься зростання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Як з теоретико-методологічної, так і з практичної точки зору застарілим слід визнати галузевий підхід до визначення функцій та управління сільськими територіями, коли останні ідентифікують винятково із селом як типом поселення.

О. Павлов підкреслює, що «функціональне призначення сільських територій більш адекватно виражає політика сільського розвитку, яка ... на відміну від аграрної є не галузевою, а територіальною. Метою політики сільського розвитку є створення сприятливих умов життєдіяльності сільського населення шляхом підвищення багатофункціональності територій» [3]. Визнання багатофункціональності виробничої системи на селі вимагатиме впровадження різноманітніших принципів управління, однак у сучасних умовах сприятиме сільському розвитку. На те, що галузевий підхід залишається основним для розуміння сутності управління розвитком сільських територій, вказує поточна назва центрального органу управління – Міністерства аграрної політики та продовольства України; натомість більш прийнятною видається структура з управління сільським розвитком, що у свою чергу може мати

територіальний, суб'єктний, галузевий, функціональний виміри. З огляду на різний рівень забезпеченості сільських територій ресурсами, доцільно впроваджувати різні моделі управління з урахуванням пріоритетів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Про комплексність поняття «сільські території» як просторового утворення, де різноманітні елементи системи активно взаємодіють, підсилюючи або послаблюючи один одного, йдеться у працях Т. Гоголь: «Позасільськогосподарська функція села на сьогодні є умовою його соціального розвитку. На користь такої форми розвитку свідчать не лише економічні, соціальні та культурні погляди, а також, можливо, й перш за все, екологічні, тобто необхідність правильного управління засобами землі, води і повітря та гарантія безпеки виробництва продовольства і продовольчої безпеки» [19, с. 2]. О. Бородіна вказує на не менш важливі соціальні функції сільського розвитку, наголошуючи, що «сільське господарство – це виробництво не тільки сільськогосподарської продукції, але й суспільних благ», виробництво яких є завданням органів державної влади, місцевого самоврядування і громадськості [18, с. 55]. Водночас стимулювання та посилення ролі малих, середніх, сімейних фермерських господарств є виправданим не лише завдяки їх потенційній – за умови належної державної політики – економічній ефективності, але й через їхню спроможність забезпечувати повноцінний розвиток сільської території, адже фермери з числа сільських мешканців набагато більше, ніж власники агрохолдингів, зацікавлені в розвитку своєї сільської території. Це додатково пояснює, чому економічний простір на селі має бути «орієнтований на досягнення довготривалого, економічно ефективного розвитку сімейного фермерства при збереженні природних основ життєдіяльності та забезпечення економічної та соціальної захищеності всіх верств сільського населення» [18, с. 56], що, зрештою, дозволить сільським територіям розвиватися як цілісним соціо-еколого-економічним системам.

ВИСНОВКИ

Поняття сільської території як економічної категорії є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Після відмови від застарілого підходу до оцінювання сільських територій винятково як ресурсної бази агропромислового виробництва активно розвиваються наукові концепції, що поєднують функції соціального розвитку з економічно ефективним багатофункціональним виробництвом та забезпеченням екологічно сприятливого стану сільських територій. Сукупність таких концепцій дозволяє очікувати, що подальші теоретико-методологічні розробки враховуватимуть запропонований підхід до потрактування сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем.

Попри різноманітність використовуваних підходів, залишається актуальною потреба в суттєвому уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження сільських територій, їх функцій, принципів управління з метою формування парадигми сталого соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій. Вихідний принцип такої парадигми має полягати в тому, що поряд зі здійснюваним на основі ринкових механізмів управління сільськогосподарським виробництвом все більшого значення набуває здатність сільських територій до саморегуляції своєї життєдіяльності. З огляду на ускладнення процесів регулювання з переходом процесу управління на вищі рівні актуалізується завдання з розробки національної стратегії розвитку сільських територій та запровадження єдиної політики сільського розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ : Державна служба статистики України, 2013. – 221 с.
2. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. В. Верменич. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 56.
3. Павлов О. Сільські території як об'єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2006. – № 1. – 11 с. – Режим доступу до журн. : www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/1/04.pdf.
4. Мельник С. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С. І. Мельник. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 342.
5. Шаповал П. Сільськогосподарський регіон у системі управління розвитком економіки / П. Шаповал // Вісник УАДУ при Президентіві України. – 2002. – № 4. – С. 72-76.
6. Барановський М. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування / М. О. Барановський // Науковий вісник Національного університету біо-ресурсів і природокористування України. Вип. 163. Ч. 1. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» : збірник наукових праць. – К. : НУБПУ, 2011. – С. 19-25.
7. Мамонова В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / В. В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарПДУ «Магістр», 2006. – 196 с.

8. Саблук П. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П. Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21-23.
9. Павлов О. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження / О. Павлов // Регіональна історія України : збірник наукових статей. Випуск 3. – 2009. – С. 113-132.
10. Гоголь Т. Сільські території як об'єкт державного регулювання [Електронний ресурс] / Т. В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика : електронне наукове фахове видання. – Вип. 2(10). – 2009. – С. 4-5. – Режим доступу до журн. : www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Gogol.pdf.
11. Славов В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68-71.
12. Косодій Р. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 132-138.
13. Полєнкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія» / М. В. Полєнкова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» : науковий збірник. – 2011. – № 4(54). – С. 272-277.
14. Українське село: проблеми і перспективи / За ред. Л. О. Шепотько. – К. : Урожай, 1991. – С. 6.
15. Прокопа І. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 49.
16. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=24247&pf35401
17. Губені Ю. Розвиток сільських територій: європейська теорія і практика / Ю. Е. Губені // Економіка України. – 2007. – № 4(545). – С. 80-92.
18. Бородіна О. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О. М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48-61.
19. Гоголь Т. Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Т. В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1. – 10 с. – Режим доступу до журн. : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>.

REFERENCES

1. Sotsial'ni indykatory rivnia zhyttia naselennia. Statystychnyi zbirnyk. [Social indicators of people's standards of life. Statistical bulletin]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State statistic service of Ukraine, Kyiv, 2013, 221 p. [in Ukrainian].
2. Vermenych Ya.V. Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoyi rehionalistyky v Ukraini [Theoretical-methodological problems of historical regional science]. Kyiv, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2003, p. 56 [in Ukrainian].
3. Pavlov O.I. Sil's'ki terytoryi yak obyekt naukovoho doslidzhennia [Rural territories as the research object]. Derzhavne budivnytstvo – State establishment, 2006, no. 1, 11 p. Available at: www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/1/04.pdf [in Ukrainian].
4. Mel'nyk S.I. Sotsial'no-ekonomichni problemy vidtvorennia ta efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu sela [Social-economic problems of renovation and efficient use of resource potential of a village]. Kyiv, NNC IAE, 2004, p. 342 [in Ukrainian].
5. Shapoval P. Sil's'kohospodarskyi region u sistemі upravlinnia rozvytkom ekonomiky [Rural region in the system of economic management]. Visnyk UADU pry Prezidentovi Ukrainy – Bulletin of UADU at the President of Ukraine, 2002, no. 4, pp. 72-76 [in Ukrainian].
6. Baranovskiy M.O. Sil's'ki terytoryi Ukrainy: rivn' rozvytku, transformatsiyni zminy, kontsepsiyni reformuvannia [Rural territories of Ukraine: development level, transformational changes, concepts of reformation]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu boiresursiv ta pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya "Ekonomika, agrarny menedzhment, biznes" – Scientific bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series "Economics, agrarian management, business", no. 163, Part 1, Kyiv, 2011, pp. 19-25 [in Ukrainian].
7. Mamonova V.V. Metodolohiya upravlinnia terytorial'nyim rozvytkom [Methodology of management over territorial development]. Kharkiv, Magistr Publishing House, 2006, 196 pp. [in Ukrainian].
8. Sabluk P.T. Rozvytok sil's'kykh terytoryi – zaporuka vidrodzhennia ahraryi Ukrainy [Development of rural territories is a milestone to recover agrarian Ukraine]. Visnyk agrarnoyi nauky – Bulletin of agrarian science, 2006, no. 5, pp. 21-23 [in Ukrainian].
9. Pavlov O. Sil's'ki terytoryi: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Rural territories: theoretical-methodological principles of the research]. Rehionalna istoriya Ukrainy – Regional history of Ukraine, no. 3, 2009, pp. 113-132 [in Ukrainian].
10. Hohol T.V. Sil's'ki terytoryi yak obyekt derzhavnoho rehuluvannia [Rural territories as the object of governmental regulation]. Derzhavne upravlinnia: teoriya ta praktyka – Governmental management: theory and practice, no. 2(10), 2009, pp. 4-5. Available at: www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Gogol.pdf [in Ukrainian].
11. Slavov V.P., Kovalenko O.V. Ekonomiko-enerhetychna sistema staloho rozvytku sil's'kykh terytoryi [Economic-energetic system of sustainable development of rural territories]. Visnyk agrarnoyi nauky – Bulletin of agrarian science, 2007, no. 9, pp. 68-71 [in Ukrainian].
12. Kosodiy R.P. Problemy sil's'koho rozvytku v umovah hlobalizatsiyi [Problems of rural development in globalization surrounding]. Ekonomika APK – Economy of AIC, 2009, no. 4, pp. 132-138 [in Ukrainian].
13. Polenkova M.V. Naukovi pidhody do vyznachennia ekonomichnoho zmistu kategori "sil's'ki terytoryi" [Scientific approach to definition of economic context of "rural territories" category]. Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tehnolohichnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky" – Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series "Economic science", 2011, no. 4(54), pp. 272-277 [in Ukrainian].
14. Shepot'ko L.O. Ukrainy's'ke selo: problemy ta perspektyvy [Ukrainian village: problems and perspectives]. Kyiv, Urozhay, 1991, p. 6 [in Ukrainian].
15. Prokopa I. Sotsial'ni aspekty rozvytku sil's'kykh terytoryi [Social aspects of social territories development]. Ekonomika APK – Economics of AIC, 2005, no. 11, p. 49 [in Ukrainian].
16. Pro planuvannia terytorial'noyi infrastruktury sil's'koyi mistsevosti: proekt Zakonu Ukrainy [On planning territorial infrastructure of rural locations: draft Law of Ukraine]. Available at: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=24247&pf35401 [in Ukrainian].
17. Hubeni Yu. E. Rozvytok sil's'kykh terytoryi: yevropeys'ka teoriya ta praktyka [Development of rural territories: European theory and practice]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2007, no. 4(545), pp. 80-92 [in Ukrainian].
18. Borodina O.M. Instytutsiynyi rozvytok sil's'koho hospodarstva ta sela Ukrainy ta Rosiyi ta yoho harmonizatsiya z yevropeys'koyu politychnoyu praktykoyu [Institutional development of agricultural industry and village in Ukraine and Russia and its harmonization with European political practice]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2012, no. 11, pp. 48-61 [in Ukrainian].
19. Hohol T.V. Bahatofunktsional'nyi rozvytok sil's'kykh terytoryi – stratehichna meta derzhavnoyi rehionalnoyi polityky [Multifunctional development of rural areas – strategic objective of state regional policy]. Derzhavne upravlinnia: teoriya ta praktyka – Governmental management: theory and practice, 2011, no. 1, 10 p. Available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf> [in Ukrainian].